

ІСТОРІЯ НІЖИНЩИНИ ІМПЕРСЬКОЇ ТА ПОСТІМПЕРСЬКОЇ ДОБИ

УДК 94(477.51)+ 614.885»19»

Тетяна ДІДЕНКО
(Ніжин)

Ніжинське товариство Червоного Хреста

У всі часи в світі від Різдва Христового в користуванні людства існує ідея допомоги хворим, пораненим і страждальцям. Ця ідея закладена в більшості людей на рівні підсвідомості.

Добровільна допомога страждальцям знайшла своє вираження не тільки в індивідуальній формі, але й в організованому Товаристві Червоного Хреста. Символом цього товариства стало зображення рівностороннього червоного Хреста на білому тлі. Ця емблема була прийнята женецькою конвенцією у 1864 р. для означення нейтралітету поранених, а також санітарного персоналу, відповідного транспорту, складів, лазаретів, шпиталів; ця емблема розміщена також на пов'язці, яку носили на лівому рукаві особи, що присвятили себе догляду за пораненими та хворими на війні [1].

Узагалі термін «Червоний Хрест» служить для означення допомоги не тільки пораненим на війні, але й допомоги потерпілим від стихійних лих – пожеж, повеней, голоду, масових хвороб. Таке поширення завдань Червоного Хреста було допущено Берлінською міжнародною конвенцією в 1869 р. Днем заснування Червоного Хреста прийнято вважати 9 лютого 1863 р. – коли відбулося засідання женецького «Товариства суспільної користі» (Societe d'utile publique), яке обговорювало доповідь женецького лікаря про страшне положення поранених, що гинули не стільки від ран, скільки від ненадання медичної допомоги.

З ініціативи Товариства, передусім його голови – відомого філантропа Густава Муаньє, в 1863 р. в Женеві була скликана конференція з представників 16 держав, яка й установила основні принципи товариства, піклування про хворих і поранених воїнів. За словами Г. Муаньє, конференція звернулася до двох людських почуттів – любові та справедливості. На благо першої треба було організувати приватну та суспільну благодійність на користь жертв війни, в ім'я другої – юридич-

НІЖИНСЬКА
СТАРОВИНА
Вип. 19(22)
КИЇВ
2015

ну охорону справи любові, охорону, яка потребує міжнародного договору. Перша мета була досягнута влаштуванням товариств Червоного Хреста, друга здійснена женеvською конвенцією 1864 р.

Війна 1866 р. була першою, коли почала використовуватися женеvська конвенція. Для багатьох держав із того часу стало гаслом «Яким би не був супротивник – дотримуйтеся женеvської конвенції» – за висловлюванням Пруссії того часу. З цього періоду комітети і товариства Червоного Хреста розпочали свою діяльність. З часом допомога пораненим поширювалася. Їм уже не доводилося в разі затримки санітарів чекати кілька діб під дощем і на холоді. Були організовані санітарні й евакуаційні потяги, які перевозили поранених у тил, де їм надавалася кваліфікована допомога.

Діячі Червоного Хреста виводили з оточених міст хворих та поранених, повертали полонених до рідної країни.

У Російській імперії ініціатива заснування товариства Червоного Хреста належить фрейліні М.С. Сабініной, до якої приєдналися баронеса Фредерікс і лейб-медики Ф.Я. Кареля та П.А. Нарамович [2].

Третього травня 1867 р. імператором був затверджений устав «Товариства опіки поранених і хворих воїнів», яке через два роки було перейменоване в «Російське Товариство Червоного Хреста». Це товариство з самого початку свого існування знаходиться під опікою імператриці. За домовленістю Товариства з військовим міністерством, воно зобов'язувалося влаштувати в державі самостійні санітарні заклади на 16 000 ліжко-місць з виплатою від військового міністерства по 40 коп. за добу на кожного хворого.

У невоєнний час Товариство Червоного Хреста вживало заходів до забезпечення своїх потреб на воєнний період, надає допомогу інвалідам війни, постраждалим від стихійних лих, використовуючи на це суми, які спеціально збиралися для цього.

На період війни Товариство Червоного Хреста має право надавати допомогу іноземним державам.

Кошти в фонд Червоного Хреста надходять від пожертв грошима та речами, а також постійними членськими внесками.

Товариство складається з дійсних і почесних членів та благодійників. Справами всього Товариства завідує головне управління, яке знаходилося в Санкт-Петербурзі. На місцях справами Товариства займаються місцеві управління, які знаходяться в губернських містах. Усі члени комітетів і управлінь виконували свої обов'язки безкоштовно.

Діяльність товариства Червоного Хреста у воєнний час виражається у поповненні військово-лікарняних закладів санітарним персоналом, особливо жіночою та санітарною прислугою, поповненні інвентарю лікарняних закладів – перев'язочним матеріалом і хірургічними інструментами, білизною, одягом, теплими речами, посудом й іншими необхідними для поранених речами, а також участю в забезпеченні хворих і поранених продуктами в лікарняних закладах. Для прикладу можна навести комплектування тюків для хворих і поранених. У комплекті кожного тюку знаходилося: «6 сорочок, 4 кофти, 6 наволочок, 6 рушників, 6 платків, 3 кальсон, 3 панчіх, 2 халати, 2 чохли для подушок, 1 чохол для сіна, 2 сітки, а також бинти, компреси та корпія» [3].

Товариство брало участь в евакуації хворих і поранених. Це виражається в забезпеченні поїздів і збірних пунктів сестрами милосердя й іншими медичним і санітарним персоналом. Безпосередніми клопотами Товариства було забезпечення лазаретів і збірних пунктів медикаментами та матеріалами, а також влаштування власних (Товариства) лазаретів.

Станом на січень 1894 р. до складу Російського товариства Червоного Хреста входило 332 заклади: головне управління, 6 окружних (варшавське, східносибірське, кавказьке, приамурське, степове та туркестанське), 80 місцевих управлінь, 187 комітетів, 49 общин сестер милосердя, 2 заклади для фельдшерниць, 2 заклади для догляду за колишніми сестрами милосердя Товариства Червоного Хреста й інвалідні будинки, а також лікарні, амбулаторії, притулки та інші заклади. Окрім цього, у власність Червоного Хреста в 1894 р. надійшла Хрестовоздвиженська община сестер милосердя і Максиміліанська лікарня в Санкт-Петербурзі.

У 1891–1893 роках Товариство багато робило для допомоги постраждалих від неврожаю й епідемії тифу та холери.

Хрестовоздвиженська община сестер милосердя в Санкт-Петербурзі була заснована в 1854 р. під час Кримської (Східної) війни. Її призначенням був догляд за пораненими на полі бою. Засновником цієї общини була Велика княгиня Олена Павлівна при сприянні баронеси Раден.

При общині були розміщені: жіноча безкоштовна лікарня для бідних на 16 ліжок і лікарня для приходящих хворих, яким ліки та перев'язочні матеріали видаються безкоштовно, крім цього, при общині розташована школа на 30 дівчат, яких у школі безкоштовно годували обідом і надавали підручники для навчання.

Пізніше община перейшла під егіду Товариства Червоного Хреста [4]. Про Велику княгиню Олену Павлівну імператор Микола I казав: «Це головний розум нашої сім'ї». Вона була вдовою Михайла Павловича, і – як зазначали сучасники – була розумною, естетичною, талановитою. Разом із Рубінштейном вона стояла біля витоків влаштування консерваторії. Нею захоплювався О.С. Пушкін.

Оскільки головним завданням общини було надання допомоги пораненим і хворим під час війни, то свої обов'язки сестри общини виконували сумлінно. Як писав сучасник: «своєю діяльністю сестри виявилися вище всіляких похвал. Вони доглядали за пораненими, допомагали при операціях, слідкували за харчуванням і одягом хворих, розраджували помираючих, при цьому мужньо переносили всі тяготи війни. При догляді хворих і поранених сестри не робили ніякої різниці між своїми та неприятецькими солдатами». У невоєнний час сестри милосердя працюють в госпіталях і лікарнях, а санітарні загони сестер милосердя направляються товариством Червоного Хреста під час епідемії, землетрусів, народних лихоліть. До лав сестер милосердя приймаються особи віком від 20 до 40 років, які перші два роки навчаються анатомії, фізіології та патології, догляду за хворими, основам перев'язування ран, оперуванню малої хірургії і необхідним знанням в фармації й фармакології.

Жили сестри милосердя при громаді або при вольних госпіталях чи лікарнях.

Служба сестер не оплачувалася, але вони отримували від громади одяг і утримання. Для забезпечення літніх або тих сестер милосердя, що втратили здоров'я на службі, існувала при головному управлінні Червоного Хреста емеритальна каса, звідки видавалася пенсія в розмірі 240 руб. на рік після 15-річної праці. Крім цього, існували притулки для літніх сестер милосердя при громаді Святої Євгенії в Санкт-Петербурзі, при комітеті «Християнська допомога» в Москві тощо.

У 1897 р. Товариство Червоного Хреста влаштувало в Санкт-Петербурзі інститут «Братів милосердя», метою якого була підготовка чоловічого персоналу для догляду за пораненими та хворими. Справа милосердя захопила всіх без винятку.

Царська родина відносилась до війни, як до своєї кровної справи: їх родинна психологія змушує всіх Романових вважати себе хазяями Землі Російської, і не дозволяє полишати в біді, переховуючись в тилу. Всі великі князі та князі крові, здатні носити зброю, пішли на фронт [5].

Узагалі, імператорська родина багато і часто займалася благодійністю. Так, Велика княгиня Ольга (Ольденбургська), сестра Миколи II в замському маєтку на свої кошти утримувала школу. Князь Георгій Павлович (брат Миколи II) був самим обдарованим із синів Олександра III. Оскільки мав слабе здоров'я, то змушений був жити в горах у підходящому кліматі. Там він збудував на свої кошти астрономічну обсерваторію в гірському селищі Аббас-Тумані. Там він постійно жив і лікувався.

У 1914–1917 роках імператриця Марія Федорівна займалася роботою з керівництва Червоного Хреста: формувала санітарні загони та санітарні поїздки, організовувала шпиталі, як могла допомагала пораненим.

У 1914 р. діти Микола II швидко подорослішали та посерйознішали. Імператриця Олександра Федорівна, імператриця-мати Марія Федорівна, тітки та старші двоюрідні сестри стали сестрами милосердя в санітарних потягах і лазаретах.

Лазарети були розгорнуті в усіх палацах. Дочки імператора Ольга і Тетяна майже одразу пішли до Червоного Хреста, молодші – Марія й Анастасія пішли за ними через два роки.

Тож, як бачимо, насамперед на прикладі імператорської родини прояви патріотизму, самовіддачі, мужності під час всенародних випробувань.

Ця добра традиція – вкладати кошти в справу лікування хворих і поранених, піклування про них і опікування ними були поширені по всій території імперії. Не винятком була Ніжинщина.

Майже в усіх церквах проходили тарілкові збори грошей. Єпископ Чернігівський і Ніжинський дозволив за зразком минулих років провести тарілковий збір у неділю по самарянину на всенічній літургії. На користь Російського Товариства Червоного Хреста з тим, щоб перед початком цього збору священниками було сказане слово про пожертви на здійснення благих досягнень Червоного Хреста. Так, 4 листопада 1912 р. у церквах Ніжинського повіту було пожертвовано 52 руб. 45 коп. з 27 церков [6].

Тарілковий збір проводився не тільки в православних церквах. Ніжинський архів зберігає відомості, що 14 серпня 1896 р. куратором Ніжинського Римо-Католицького костюлу було надіслано 3 руб. 34 коп., зібрані в неділю по самарянину. Тут-таки розміщені відомості, що подібні збори проводилися при поліцейських дільницях. Збір коштів по церквах проводили члени комітету Червоного Хреста.

Для прикладу надходжень на рахунок Товариства Червоного Хреста можна навести грошовий звіт від 1 травня 1912 р. по 30 квітня 1913 р.:

- членських внесків від членів Товариства – 67 руб.;
- відсотки від товариства Взаємного кредиту – 20 руб. 93 коп.
- отримано чистого прибутку:
  - а) від вистави в Миколаївському сквері 14 червня 1912 р. – 10 руб.;
  - б) від сеансу в кінотеатрі «Вега» – 71 руб.;
  - в) від вечора в Дворянському клубі з пожертвами (10.03.1913 р.) – 375 руб. 80 коп.

Окремі пожертви від П.С. Коробки – 1 руб., П.Д. Каменцева – 5 руб., від Ніжинського товариства взаємного кредиту – 50 руб., від члена правління М.Є. Шаули на

утримання Останцова, що відбував покарання – 12 руб., від начальника в'язниці зароблених достроково звільненим Ващенком – 10 руб. [7].

Далі наводиться схема витрат Товариства: на видавничі потреби – 20 руб.; на поштовий, телеграфний, телефонний зв'язок – 4 руб. 71 коп.; виплати обслуговуючому персоналу Дворянського клубу за загальні збори – 2 руб.; кур'ерам суду – 10 руб.; за мотузки – 2,75 руб.

Використано звільненим за Маніфестом 21.02.1912 р.:

– сім'ям тих, хто відбуває покарання – 346 руб.;

– тим, хто відбув покарання – 59 руб.

Членами Товариства робилися внески від 3 до 10 руб. від кожного члена. В березні 1896 р. від дійсного члена комітету колезького секретаря Антонія Михайловича Якимах, від дійсного статського радника Костянтина Євгеновича Троцини, Марії Георгіївни Троцини, купця Григорія Івановича Григора, вдови дійсного статського радника Софії Марківни Виєзжей, купця Пантелеймона Д'яченка, колишнього радника Євгена Гнатовича Гржимайла, губернського секретаря Павла Федоровича Кушакевича, генерал-майора Олександра Гржимайла отримано по 5 руб., від радника Михайла Миколайовича Берсокова – 3 руб., від дійсного статського радника Петра Івановича Люперсольського, купця Василя Григоровича Кашенцова, губернського секретаря Григорія Васильовича Забелло, графа Володимира Олександровича Мусіна-Пушкіна, графині Єлизавети Василівни Мусіної-Пушкіної – 10 руб. [8].

Займався Червоний Хрест і боротьбою з такою тяжкою хворобою, як проказа.

З серпня 1912 р. по церквах, як і по своїй території держави, було проведено збір на допомогу хворим на цю хворобу – згідно з рішенням Святішого Синоду. Збір цей у минулому році дав гарні результати, внаслідок чого Головне Управління мало можливість надати допомогу Товариству для боротьби з проказою в Санкт-Петербурзькій губернії, а також утримувати в Камчатській області 10 сестер милосердя та 1 сестру милосердя у Вілюйському виселку для прокажених (у Якутській області) [9].

У Ніжині такий збір проводився на площі біля Миколаївського собору під час Молобствія, було назбирано 100 руб. [10].

Додавались до загальних сум також виручені від масових гулянь 30 червня – 1900 руб., а також кошти, отримані за передплатним листком [11].

Проводились збори коштів на потреби Товариства Червоного Хреста й за рахунок спектаклів, що проводились при історико-філологічному інституті, а також безпосередньо в місті. Так, одна з вистав зі збором коштів на користь місцевого комітету Червоного Хреста дала 83 руб. 24 коп. [12].

Чернігівський губернський комітет Червоного Хреста з 1901 р. узагалі відмовився від зборів на свою користь з будь-яких розважальних дійств і вирішив ніколи їх для цієї мети не влаштовувати. Було вирішено залишити тільки щорічні збори в Неділю про самарянина (25 неділя після П'ятидесятниці) та в день пам'яті Святителя Феодосія (15 лютого). На жаль, причини цього рішення комітету в паперах архіву знайти не вдалося [13].

Усі отримані Товариством Червоного Хреста кошти, крім тих, що збиралися на певні цілі (боротьбу з голодом, проказою тощо) розподілялись таким чином:

– 2/3 загальної суми відходило до банку на вимоги воєнного часу;

– 1/3 на капітал для надання допомоги покаліченим воїнам.

Окрім такого використання коштів, Товариство використовувало спеціальні суми на будівництво, обладнання й утримання лікарень й інших санітарних закладів.

Неодноразово зазначалося в документах, що Товариство Червоного Хреста не тільки приходило на допомогу інвалідам війни грошовими видатками, але й лікує поранених і хворих військових у лікувальних закладах і на вітчизняних бальнеологічних курортах. Товариство надавало безкоштовне таке лікування на мінеральних водах, оплачувало проїзд, розміщення й харчування [14].

Існували привила щодо відправки на лікування та надання допомоги хворим й пораненим – як тих, хто уже перебував у відставці, так і тих, що знаходяться на дійсній службі за такими категоріями:

- а) пораненим та інвалідам військових чинів;
- б) хворим, військовим чинам і тим, хто втратив здоров'я під час перебування в діючій армії;
- в) військовим лікарям, чиновникам військового сухопутного й морського відомства, які були поранені та ушкоджені під час виконання службових обов'язків;
- г) лікарям, сестрам милосердя й особам санітарного персоналу Червоного Хреста – як тим, що перебувають на службі, так і тим, що у відставці, котрі втратили здоров'я на службі Червоного Хреста [15].

Задля можливості надати допомогу особам різних національностей працівників Червоного Хреста навчали мові есперанто. Для досягнення цієї мети була рекомендована книга «Esperanto» капітана Єрпольського [16].

Неодноразово Росію переслідували неврожаї й голод, який вони спричиняли. Товариство Червоного Хреста постійно опікувалося такими випадками. Організовувалася допомога населенню найбільш постраждалих місцевостей. Було організовано 17 загонів для відкриття лікувальних пунктів і їдалень. У лікувальних пунктах зі стаціонарними лікарнями та їдальнями окрім гарячої їжі надавалася амбулаторно лікарняна допомога. Відкривалися такі заклади з розрахунку один лікувальний пункт на 10 їдалень. Кожна їдальня в день обслуговувала 3570 осіб. А оскільки було відкрито 250 їдалень, то вони могли нагодувати одночасно 70 тис. осіб [17].

Окрім безпосередньої допомоги хворим і пораненим, Комітет Червоного Хреста займався просвітницькою діяльністю. З його допомогою проводилося збирання коштів-пожертв на будівництво в м. Чебоксари Пензенської губернії народного дому ім. В. Белінського. (В цьому місті В. Белінський проживав в дитячі та юнацькі роки, тут він отримав початкову освіту). В новобудові розміститься бібліотека, яка до цього часу не має свого приміщення, а також аудиторія та початкова школа. Ця будівля стала справжнім просвітницьким закладом для міста [18].

Траплялись і такі випадки, коли добрим ім'ям Товариства Червоного Хреста користувалися з корисливою метою. Так, у № 3 газети «Парус» від 23.04.1907 р. з'явилася стаття, в якій розміщувався заклик до російського загалу підтримати московський комітет допомоги політичним в'язням і засланим «Червоного Хреста». Але до складу Російського Товариства Червоного Хреста не входила організація під такою назвою. Поставлені в лапках слова «Червоний Хрест» була спрямована на експлуатацію симпатій суспільства до гуманних завдань справжнього Червоного Хреста. Головне управління Товариства просило московське місцеве управління вжити самих енергій-

них заходів до припинення дії подібних зловживань і переслідування осіб, які винні в цьому, оскільки цей випадок був не поодиноким. Тож вимагалось притягувати до відповідальності в порядку персонального звинувачення [19].

Товариство опікувалося не тільки доглядом і лікуванням хворих, а навіть турбувалося про дозвілля хворих. Через Товариство в лазарети пораним пересилали книжки за списком Генерального штабу. В переліку зазначено 12 творів О.С. Пушкіна: «Повісті Белкіна», «Капитанская дочка», «Станционный смотритель» й інші; 6 творів М.В. Гоголя: «Сорочинський ярмарок», «Тарас Бульба», «Напередодні Івана Купала» тощо. Всього за цим реєстром налічувалося 149 найменувань творів [20].

Про діяльність членів Товариства розповідалося в періодичному виданні «Вісник Червоного Хреста», в якому друкувалися статті про медицину, санітарію та гігієну, про техніку в справі Червоного Хреста, висвітлювалася діяльність Червоного Хреста під час війни та суспільних катаклізмів, друкуватися матеріали з історії створення й існування Товариства Червоного Хреста [21].

Ця інформація не тільки поширювала відомості про роботу Товариства, але й залучала нових членів і давала можливість знайти місце де можна прикласти сили та кошти на благородне діло.

Для ознайомлення з діяльністю товариства Червоного Хреста видавався також щорічний ілюстрований календар. Такі календарі розповсюджувалися через Товариство як для його членів, так і для тих людей, що цікавилися його діяльністю.

Старанно готувалися лікарі та сестри милосердя Товариства Червоного Хреста на випадки суспільних катаклізмів: поширення прокази, виникнення епідемій холери, віспи й інших морових хвороб. Так, на випадок виникнення захворювань холерою були відкриті курси з підготовки осіб, які бажають присвятити себе догляду за хворими і при цьому навчати методам дезинфекції, які доведеться застосовувати при догляді за хворими на холеру [22].

Праця членів Товариства на місцях була і почесною, і часто складною й важкою. Проте люди, розуміючи необхідність цієї праці, а часто й за покликом серця, віддавали цій справі багато сил, здоров'я і часу. Така праця високо оцінювалась Головним Управлінням Російського Товариства Червоного Хреста.

Так, наприклад, восени 1908 р. Ніжинський місцевий комітет Російське Товариство Червоного Хреста, згідно з постановою 18 грудня 1907 р. клопотався перед Головним Управлінням Товариства про представлення до нагороди звання особистого почесного громадянина ніжинської другої гільдії купця Андрія Івановича Литвиненка, який більше 10 років перебував членом Ніжинського Червоного Хреста та повсякчас плідно працював на цій ниві, а також за те, що брав участь в організації Ніжинського тимчасового лазарету, де з самого початку й до закриття його був скарбником і розпорядником господарчої частини. Медалями в пам'ять російсько-японської війни 1904–1905 років нагородили ніжинців Федота Семеновича Вертелецького, Якова Ілліча Ковтуна, Степана Андрійовича Кононенка, Єлизавету Йосипівну Салтис, які сприяли роботі Ніжинського комітету Товариства кілька років до війни та під час військових дій та зробили значні пожертви в фонд Товариства. Також було нагороджено почесною відзнакою, затвердженою імператором 24 червня 1899 р. таких членів Ніжинського комітету:

1. Почесного члена-скарбника, особистого почесного громадянина Григорія Степановича Дмитренка;
2. Дійсного статського радника Михайла Михайловича Бережкова;

3. Статського радника Михайла Івановича Лілеєва;

4. Купця Пантелеймона Івановича Дяченко.

Усі вони більше 10 років були членами Товариства й плідно працювали на цій ниві [23].

Брати участь в роботі Товариства Червоного Хреста було дуже почесно й престижно. Свої пожертви на благо справу робили представники різних соціальних верств, державних рангів тощо – дворяни, почесні громадяни, міщани, викладачі вищого навчального закладу, міські чиновники, в т.ч. й міський голова. Прізвища ніжинців – Кушакевича, Мусіних-Пушкіних, Гржимайла, Троцини, Бережкова, Лазаренка, Турцевича, Вертелецького, Забелло, Гельбке, Руссо-де-Живона, Кулжинського прикрашали реєстри членських внесків до Товариства Червоного Хреста.

Наступною віхою звитяги членів Червоного Хреста після російсько-японської війни стали події Першої світової війни. В цей час на території Росії працюють під егідою Червоного Хреста 70 шпиталів, 64 лазарети на 38 тис. ліжок, 40 передових лазаретів, 22 передових загони, 6 автомобільних загонів, 1 санітарно-хірургічний загін, 4 санітарно-епідемічних загони, 64 перев'язочно-харчових загонів (останній мав за добу надати допомогу й прогудувати до 2 тис. осіб). Крім того функціонувало 11 пересувних харчових загонів і 2 санітарні поїзди. В цих закладах працювало 696 лікарів, 2168 сестер милосердя та 8000 санітарів [24]. У цей час з'явився заклик суспільний до громадян: «Пожертвувати, хто скільки може» [25].

У Ніжині товариство опікувалось пораненими в госпіталах, інвалідами, відправкою на фронт підготовленого персоналу. На госпіталі перетворювали приміщення шкіл, гімназій.

З усього вищенаведеного можна зробити висновок про надзвичайно плідну й корисну працю Товариства Червоного Хреста та величезний внесок його членів і службовців в справу допомоги пораненим і покаліченим унаслідок військових дій, епідемій, голоду, спричиненого неврожаєм тощо. Внесок людей в справу благодійної допомоги страждаючим високо оцінювала і держава, і пересічні люди, які вносили посильні пожертви у цю благородну справу, доцільність якої розуміли практично всі громадяни світу. Активним учасником цих процесів був Ніжинський комітет Червоного Хреста.

Справа Червоного Хреста до теперішнього часу не втратила своєї актуальності – адже, на жаль, не припиняються у світі ані війни, ані епідемії, ані неврожаї. І вельми гарно, що на є така організація, яка намагається допомогти у таких скрутних ситуаціях.

Джерела та література

1. Брокгауз Ф.А., Ефрон Г.А. Енциклопедичний словник. – СПб., 1895. – Т. 32. – С. 558.
2. Алмазова Н. К 25-летию Российского Общества Красного Креста // Русский архив. – 1822. – № 7. – С. 28.
3. Брокгауз Ф.А., Ефрон Г.А. Енциклопедичний словник. – СПб., 1895. – Т. 32. – С. 650.
4. Брокгауз Ф.А., Ефрон Г.А. Енциклопедичний словник. – СПб., 1895. – Т. 58. – С. 712–715.
5. Державний архів Чернігівської області, ф. 1145, оп. 1, спр. 1, арк. 3.
6. Там само, ф. 1344, оп. 1, спр. 30, арк. 1–6.
7. Там само, спр. 8, арк. 1–143.
8. Там само, спр. 30, арк. 1–6.
9. Там само, спр. 26, арк. 1–27.
10. Там само, спр. 4, арк. 1–23.
11. Там само, спр. 3, арк. 1–14.
12. Там само, спр. 2, арк. 1–10.
13. Там само, спр. 18, арк. 11.

14. Там само, спр. 18, арк. 9.
15. Там само, спр. 18, арк. 9.
16. Там само, спр. 18, арк. 14.
17. Там само, спр. 20, арк. 3.
18. Там само, спр. 22, арк. 6.
19. Там само, спр. 11, арк. 26.
20. Там само, спр. 15, арк. 1–17.
21. Там само, спр. 12, арк. 1–35.
22. Там само, спр. 13, арк. 5.
23. Там само, спр. 16. Позаяк М.І. Лілеєва до кінця 1909 р. розшукати не вдалося, то пам'ятний знак і свідоцтво на право його носіння повернули до канцелярії.
24. Там само, ф. 1122, оп. 1, спр. 12, арк. 23.
25. Там само.

Діденко Т. Ніжинське товариство Червоного Хреста

Стаття розкриває питання утворення та сфери діяльності товариства Червоного Хреста на Ніжинщині у військовий та мирний час: збір коштів, робота лазаретів, підготовка медичного персоналу, діяльність товариства під час суспільних катаклізмів.

Ключові слова: благодійність, Російське Товариство Червоного Хреста, Ніжин.

Діденко Т. Нежинское общество Красного Креста

Статья раскрывает вопросы создания и сферы деятельности общества Красного Креста на Нежинщине в военное и мирное время: сбор средств, работа лазаретов, подготовка медицинского персонала, деятельность общества во время общественных катаклизмов.

Ключевые слова: благотворительность, Российское Общество Красного Креста, Нежин.

Didenko T. Nizhyn Red Cross

Nizhyn the red cross Society. The article reveals the education and activities of the red cross society on Nizhyn in war and peace time. Fundrasing, hospitals, training medical staff activities staff during public calamities.

Key words: charity, Russian Red Cross Society, Nizhyn.

[надійшло до редакції: 26.08.2014 р.]

УДК 94(477.51)«1941–1945»

Наталія НАГОРНА
(Ніжин)
Олександр ЛИХУТА
(Ніжин)

**Медицина під знаком свастики: заклади охорони здоров'я
Ніжинщини в умовах німецької окупації (1941–1943 роки)**

У руслі актуальних напрямків наукових студій таких, як історія повсякденності й історичне краєзнавство, вважаємо важливими для вивчення соціальні аспекти Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років, зокрема питання становища медико-санітарно-фармацевтичної галузі в умовах німецького «нового порядку».